

Լէնկեմուր :

Սեփ թախտ ունեցեր են մարդիկ որ ինչուան հիմա ելած աշխարհակալ ներուն մէջ խիստ քիչը կրցեր է իր վախճանին հասնիլ, այսինքն աշխարհ-քիս մեծ մասին տիրել: Այսպիսի աշխարհակալները քիչ են, ինչպէս մեր Արամ նահապետը, Սեսոստը, Աիւրոս, Արտաշէս Ա, մեծն Ղեքսանդր, Ատտիլաս, Ղինկիզխան, Ափուլէոն Պոնափառութի, և ասոնց նմանները .

բայց ամէնէն անուանի է իր սոսկալի բռնակալութեամբը Լէնկեթիմուր, որ բոլոր Միջին արիւնջուայ ըրաւ, ու հնդկաստանէն ինչուան Սև ծովը ոտ-քի տակ առաւ: Սիայն Լէնկեթիմուրը եղաւ որ ոչ միայն շատ թագաւորութիւններ վերցուց, այլ և զանազան թագաւորութիւններ կանգնեց: Ուրիշ հին աշխարհակալներուն տէրութիւնը գրեթէ իրենց հետ վերջա-

ցաւ . իսկ ասոր ցեղը ինչուան իրեք չորս հարիւր տարի թագաւորեց շնորհաստան, գրեթէ ինչուան մեր օրերը :

Ի հնկթիմուր կամ (Ժ)իմուրէնկ անունը կելէ Թիմուր անունէն որ երկաթ ըսել է, ու քնի բառէն որ կաղ կընշանակէ . վասն զի թագաւորելէն առաջ՝ Սիւթան քաղաքը պաշարած ժամանակը ձիէն ընկեր ու մէկ ոտքը փնասուեր է եղեր՝ : Բարձրահասակ էր կըսեն, լայն ճակատով, ճերմակ ու երկայն մազերով : Նանր ու դաժան էր բնութեամբ, կատակ ու խաղ չէր սիրէր, ստույթեան սաստիկ թշնամի էր . միտքը դրած բանը ոչ երբեք կըփոխէր, տուած հրամանը ոչ երբեք ետ կառնէր . անցած դացած բանին վրայ ամենեւին չէր ցաւէր, ըլլալու բաներուն համար ալ ամենեւին հոգ չէր ընէր : Բանաստեղծներէն աւելի բժիշկներն ու օրէնսգէտները սիրել կըցուցընէր, շէխերուն ու կարգացողներուն ալ շատ պատիւ կընէր : Սատրինջ խաղալու խիստ վարպետ էր : Ին սիրած գրքերը՝ պատերազմի պատմութիւններ ու քաջ մարդկանց վարքերն էին . այնպիսի սուր յիշողութի մըն ալ ունէր որ մէյմը լսածը կամ կարդացածը ալ չէր մոռնար : Պատերազմի մէջ մեծ վարպետութիւնը աս էր որ իր թշնամիներուն ամէն մէկ բանին առաջուց կըտեղեկանար՝ ճամբորդներու, լրտեսներու ու տերվիշներու ձեռքով . զօրքերն ալ այնչափ կըսիրէին զինքն որ կեանքերնուն հետ բոլոր ունեցածնին ալ իրեն համար կըդնէին :

Բասնրեօթը տարեկան եղած ատենը սկսաւ մեծամեծ քաջութիւններով օգնել էմիր շիւսէյինին՝ (Ժ)ուրքաստանի խանին դէմ, ու յաղթեց անոր : Իմիր շիւսէյինը որ Խորասանի ու Սաւարէինէն հր ըսուած երկրին թագաւորն էր, (Ժ)ուրքաստանին ալ

տիրելէն ետքը, իր քոյրը Ի հնկթիմուրին տուաւ . բայց ասոնց բարեկամութիւնը շատ չքչեց, սկսան իրարու հետ կռուրտիլ, ինչուան որ շիւսէյինին մայրաքաղաքը որ Պալի կամ Բահլ կըսուէր՝ առնուեցաւ, շիւսէյինն ալ իր իշխաններէն սպաննուեցաւ . որով Ի հնկթիմուրը ինքնագլուխ թագաւորեց անոր տեղը 1366 ին, ու աթուր Սմըղլանդ դրաւ (որուն քովերը ծնած էր ինքը) . քաղաքը զարդարեց շէնքերով ու պարտեզներով, ու շատ սիրելի եղաւ իր հպատակներուն, որ իրեն (Ժ)իմուր անունանը վրայ աւելցուցին նաեւ ասոնք, Կիւրկեան, Սահիպ կիրան, Ղիհանկիր . կնիքին մէկ կողմը գրուած էր բասնի, բիւսնի . այսինքն ուղղութիւն ազատութիւն . մէկ կողմն ալ իրեք հատաս դիրքով կըրնէր՝ որ աշխարհքիս իրեք կլիմային տիրելը կընշանակէն : Երսունըվեց տարի գրեթէ անդադար յաղթութիւններ ըրաւ իր երկրէն դուրս, և միայն ինը անգամ դարձաւ Սմըղլանդ ու Պուխարա : Բասնրեօթը մեծ ու պզտի թագաւորութիւններու տիրեց . արեւելք՝ ինչուան Չինու պարսպը հասաւ, արեւմուտք՝ ինչուան միջերկրական ծովին եզերքը, հիւսիսէն ինչուան Սուսստանի ներսերը, հարաւէն ինչուան Եգիպտոսի սահմանը . և աս երկիրներուն մէկքանին մէկէն՝ ի մէկ յաղթուեցան կամ անձնատուր եղան, շատն ալ տարիներով դէմ դնելէն ետքը առնուեցան :

Ի հնկթիմուրին տիրապետելու սէրը այնչափ սաստիկ էր որ անդադար կըլիշէ եղեր բանաստեղծի մը խօսքը թէ ինչպէս որ երկիրքը մէկ Բստուած մը միայն կայ, այսպէս ալ երկրիս վըրայ մէկ թագաւոր մը պէտք է ըլլայ . և երկիրս բոլոր տէրութիւններովն ալ թագաւորի մը փառասիրութիւնը չկրնար կշտացընել : Օարմանք է որ աս ետքի խօսքն ալ գիտնալով ինչպէս չափ չէր դնէր իր փառասիրութեանը . բայց կրնանք հա-

1 Անոր համար տաճկերէն Ափսոփ Թիմուր ալ կըսուի . եւրոպացիք ընդհանրապէս Թիմուրէն կանուանեն :

մարձակ ըսել թէ գինովցած էր այն-
չափ անմեղաց արիւնոյժը որով իրեն
զօրքին ամէն կոխած տեղուանքը ներ-
կեց : Բոլոր թուրքաստանին ու
Հնդկաստանի տիրելէն ետեւ՝ Պարս-
կաստան վազեց, բոլոր մեծամեծ քա-
ղաքները առաւ, գանձերը կողոպ-
տեց, շատին բնակիչները թրէ ան-
ցուց : Պարսկաստանէն մտաւ Բոր-
պատական, անկէ անցաւ Հայաստան,
Սրաստան, Բղունք, ամէն տեղ ոտ-
նակոխ ըրաւ . մէկ խօսքով՝ Հայա-
ստանին արդէն փրած ու կէս թաղուած
աւերակները՝ մնացած բնակիչներուն
արիւնոյժը ներկեց, ու ան երկրին գրե-
թէ վերջի հարուածը եղաւ : Են խեղ-
ճութիւնները կարդալ ու զողը՝ կրնայ
գտնել Հայոց պատմութեան երրորդ
հատորին 419 երեսէն ինչուան 430 :

Հայաստանէն նորէն Պարսկա-
ստան անցաւ, ու Բսպահանը պաշա-
րեց . և որովհետեւ քաղաքացիք դէմ
կեցան ու թաթարներէն իրեք հազար
հօգի ջարդեցին, Էնկթիմուրը քա-
ղաքը առնելէն ետքը 70,000 մար-
դու գլուխը կտրել տուաւ ու հրա-
պարակին մէջ բուրգի ձևով դիզեց :
Ետքը վազեց մեծ թաթարստան, ու
Ղինկիզխանի ցեղէն թաթարստանը խա-
նին հետ սաստիկ պատերազմ ըրաւ
1390ին, անոր զօրքը ջարդեց ցրուեց,
զինքը հալածեց փախցուց, ու Սոլ-
կամ թիւ գետին քովերը մեծ յաղ-
թանակ ընելէն ետեւ դարձաւ Սմը-
ղանդ : Չմեռը հոն որջացած գազա-
նի մը պէս անցընելէն ետքը, գարնան
նորէն յարձակեցաւ Պարսկաստան,
անկէ Պաղտատ և բոլոր Երջա-
գետք . ու թըտարի ահագին փոթոր-
կի պէս բոլոր ան տեղուանքը տակն-
ուվրայ ընելէն ետեւ, 1398ին մտաւ
Հնդկաստան, Տելհի ու Բաշմիր քա-
ղաքները առաւ, ու նորէն դարձաւ
Սմըղանդ : Տարի մը չհանգչեցաւ,
նորէն ելաւ եկաւ Սրաստան ու Հայա-
ստան, և օսմանեան տէրութեան
սահմանները հասաւ :

Երբ ատենները Երջաքը մտաւ

դան Պայէզիտը Կոստանդնուպօլիսը
պաշարելու գացած ըլլալով, իրեն իշ-
խանները Էնկթիմուրին դիմացը ա-
նոր վրայ ամբաստանութիւններ կը-
նէին : Պայէզիտ երբոր լսեց աս բանս,
և թէ Երբաստիան ալ կործաներ են
թաթարները, սաստիկ բարկացաւ ու
Էնկթիմուրին նախատանաց թուղթ
մը խրկեց, և ինքը սկսաւ պատերազմի
պատրաստութիւն տեսնել : Էնկթի-
մուրն ալ լսելով որ Պայէզիտ իր վը-
րայ կուգայ՝ դէմը ելաւ . Պայէզի-
տին բանակը անյարմար դիրքի մը
մէջ խնալով՝ զօրքերուն շատը ծա-
րաւէն կրմեռնէին . պատերազմի ա-
տենը երբոր թագաւորը փախչելու
վրայ էր՝ ձին գլորեցաւ ընկաւ, թա-
թարներուն զօրավարներէն մէկն ալ
մէկէն վրան վազեց բռնեց ու Էնկ-
թիմուրին դիմացը տարաւ Երջա-
տղովը ու քանի մը զօրապետներով :
Էնկթիմուր շատ անուշութեամբ
վարուեցաւ սուլդան Պայէզիտին հետ,
և իրեք հատ փառաւոր վրաններ
տուաւ իրեն, երդում ալ ըրաւ որ
զինքը չըսպաններ : Սամանցիք ուզե-
լով իրենց թագաւորը ազատել, գետ-
նի տակէն ինչուան Պայէզիտին վը-
րանը ճամբայ բացին . բայց բանը
իմացուեցաւ, Էնկթիմուրն ալ ա-
պսպրեց որ Պայէզիտին ոտքը շըղ-
թայ զարնեն ու երկրթէ դռնով բը-
նակարանի մը մէջ փակեն : Երկէ
հնարեցին ան խօսքը թէ Էնկթի-
մուրը թռչունի վանդակի մը մէջ
դնել տուեր է զՊայէզիտ : Բայց
սուլդան Պայէզիտ տարի մը չանցած
սրտին ցաւէն հիւլնդցաւ ու մեռաւ
1402ին :

Ենկէ ետքը Օմիւռնիա քաղաքն
ալ որ Հռոդոսի ասպետներուն ձեռքն
էր՝ տասնը հինգ օր պատերազմելէն
ետքը առաւ, զամէնքը ջարդեց, գը-
լուխներն ալ կէս մը քաղքին դռնե-
րուն դիմացը լեցընել տուաւ, կէս մըն
ալ ասպետներուն օգնութիւն հա-

նող նաւերուն մէջ նետեց : Երբոր
գարձաւ գէպ 'ի փոքր Լսիա , պզտի
քաղքի մը տղաքը զուրանը ձեռուը-
նին կարդալով դիմացը ելան որ բըռ-
նաւորին սիրտը կակղցընեն . բայց
ան գազանը երբոր մտքերնին իմա-
ցաւ , հրամեց ձիաւոր զօրքերուն որ
բոլոր անմեղ տղաքը կոխկրուտելով
սպաննեցին : Երջապէս ետքի ան-
գամն էր որ Թաթարստան գարձաւ .
կարծես թէ կշտացեր էր արիւնով ,
յոգներ էր մարդ ջարդելով , ձանձ-
րացեր էր գեղեր քաղաքներ կործա-
նելով : Բայց չէ . փառասիրութիւնը
կշտանալ չունի . միտքը դրաւ որ Չի-
նացւոց վրայ վազէ , և ան ընդարձակ
երկրին ալ տիրէ : Չմեռը ցուրտ ատեն
ճամբայ ելաւ , սաստիկ ջերմէ բըռ-
նուեցաւ , ու 69 տարուան մեռաւ
1405ին :

Երսունըվեց որդիք ու թոռներ
թողուց , բայց ասոնք իրարու հետ
կուրտելով փճացան . միայն պզտի
որդւոյն Թաթաւորութիւն որ Դա-
րուխ միրզա կըսուէր՝ հարիւր տա-
րիի չափ դիմացաւ , ետքը ան ալ ի-
րեք չորս տերութիւն բաժնուեցաւ :

Եր կարճ պատմութենէս ալ կիմա-
ցուի որ Էնկթիմուրը սոսկալի բըռ-
նաւոր ու մեծ աշխարհակալ եղած է ,
բայց խիստ գէշ Թաթաւոր , ամէնուն
սարսափելի և ամէնուն ատելի : Ինչ-
պէս որ ըսինք , ճշմարիտ խօսքը միշտ
կըսիրէ եղեր , թէ և իրեն նախատինք
մը երենայ : () ր մը քանի մը իշխան-
ներով բաղնիքի մէջ եղած ատենը , ու-
րախութեան համար Դժմէտ Լիրմա-
նի անունով բանաստեղծին կառաջ-
արկէ որ հոն եղողներուն մէյմէկ գին
կտրէ . անիկայ ալ ուրիշներուն գինը
կտրելէն ետքը՝ երբոր կարգը Էնկ-
թիմուրին կուգայ , « հրամանքիդ գի-
նը երսունըհինգ փող է » , կըսէ : Պա-
տասխան կուտայ Թաթաւորը թէ
« Ինչ կըսես . միայն աս վրայի դէն-
ջակս այդչափ կարժէ » : — « Ես ալ
անոր համար այդչափ գին կտրեցի
հրամանքիդ » , կըսէ , ու մեծ պարգե-

ներ կառնէ Թաթաւորէն :

Էնկթիմուրին մարմինը զմոսե-
ցին , ու եբենոս տապանով Սմըր-
ղանդ Թաղեցին . վրան ալ ազնիւ քար
մը ձգեցին , որ ոմանք յասպիս էր կը-
սեն , ոմանք ալ դեղթափ քար : Երեք
հարիւր տարի ետքը՝ իրեն պէս բըռ-
նաւորին մէկն ալ , այսինքն Դա-
մազգուլի խանը , ան գերեզմանը աւ-
րեց , ու վրայի քարը Դէհհէտ տա-
րաւ :

Երսեն թէ Էնկթիմուր հայա-
ստանն ու Պարսկաստանը կողոպտե-
լու ատեն , որչափ որ գիրք գտաւ՝
Սմըրղանդ տարաւ , մեծ բերդի մը
մէջ պահեց , ու մեծամեծ պատիժներ
սպառնացաւ ով որ ան գրքերէն մէկ
հատը դուրս հանէ . իսկ ով որ ուզէ
կարդալ , ներս մտնէ ու քիչ մը ա-
տեն կարդալէն ետքը դուրս ելլէ .
բայց թէ արդեօք հիմա ալ աս գրք-
երը կան թէ չէ՝ որոշ տեղեկութի
մը չունինք :

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Էնգղիայոց պէրուլէ ընդհանուր Վիճակ :

Իւնիստ որ աս Բազմավէպին յա-
ռաջաբանութեւ մէջ խոստացանք ,
ահա Եւրոպայի տերութեանց հիմա-
կուան ընդհանուր վիճակը կըսկսինք
ատեն ատեն նկարագրել՝ պարզ ու ան-
կողմնասէր և զգուշաւոր ոճով , ու միշտ
կըջանանք ստոյգ և վաւերական աղ-
բիւրներէ առնել մեր տեղեկութիւն-
ները : Ո՛ր և իցէ մարդ ալ երբոր
ուզէ Եւրոպայի տերութեանցը վրայ
մտածել , մէկէն 'ի մէկ միտքը իրեքին
կամ չորսին վրայ կերթայ . ուստի
մենք ալ ասոնց ամէն մէկուն վրայ
մէյմէկ քիչ տեղեկութիւն տալ ուզե-
լով , առաջ Էնգղիայէն կըսկսինք :

Էնգղիացւոց տերութիւնը գրեթէ
աշխարհքիս ամէն կողմը տեղ ունի , ու
ամէն կլիմայի բերք կըբերէ . գրեթէ
ամէն տեսակ կրօնք կայ մէջը , ամէն